

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Narva kolledž
Õppekava Keeled ja mitmekeelsus koolis

Daria Vainküla

**A. TŠEHOVI NÄIDENDI „KIRSIAED” TEGELASTE
KULTUURILINE IDENTITEET JA SELLE
VÄLJENDAMINE TÕLKELOOMES**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Urve Aja, knd

Narva 2025

Kinnitus

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Daria Vainküla

/allkirjastatud digitaalselt/

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Daria Vainküla,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „A. Tšehhovi näidendi „Kirsiaed” tegelaste kultuuriline identiteet ja selle väljendamine tõkeloomes“, mille juhendaja on Urve Aja, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Daria Vainküla

16.05.2025

SUMMARY

The aim of this bachelor's thesis was to determine in what ways and through which means the characters' cultural identity is expressed in their speech in Russian, and how the linguistic and cultural aspects of this identity are translated into Estonian. The study revealed how linguistic cultural identity is manifested through two characters, how aspects of their identity are considered and conveyed in translation, and what challenges arise when translating the cultural context of 20th-century Russia. Therefore, I achieved the set objective and found answers to the research questions.

In the theoretical part I provided an overview of studies on culture and identity, discussed the role of language in expressing identity, and examined the tasks and strategies of translation. This helped form a comprehensive understanding of the relationships between language, culture, and identity, as well as the approaches and problematic areas in translating them.

As a qualitative method I used discourse analysis, which allowed me to examine the characters' language use as a social practice in relation to culture. The study showed that the translator uses both domestication and foreignization strategies, which in turn both preserve and shift the characters' cultural identity. I found that some aspects of identity are lost in translation due to social and cultural differences.

Based on the results, I concluded that Ernst Raudsepp combines two translation strategies that both preserve and transform the expression of the characters' identity. The findings indicated that the distinct cultural context of Russia is lost in translation and is, in a way, replaced by an Estonian context, creating a symbiosis of the two cultures within the translated text. Based on the results, it can be assumed that the identity of other characters is also clearly expressed through their language use. This bachelor's thesis contributes to the analysis of cultural self-identification in literary texts.

Given the limitations of the study, future research should also examine the language use of other characters in order to form a more comprehensive picture of how cultural identity is expressed through language in the context of early 20th-century Russia and how this is reflected in the Estonian translation. This would offer a better understanding of how socio-cultural background and identity are manifested in language and represented in translation.

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	6
1. TEOREETILINE OSA.....	9
1.1. Kultuuri mõiste.....	9
1.2. Identiteet.....	10
1.2.1. Identiteedi mõiste.....	10
1.2.2. Identiteediliigid.....	11
1.2.3. Kultuuriline identiteet.....	12
1.3. Keele funktsioonid.....	12
1.4. Tõlkimine.....	14
1.5. Eesti ja vene kultuurid.....	15
1.6. Varasemad uuringud.....	16
2. UURIMISTÖÖ METOODIKA JA VALIMI KIRJELDUS.....	17
3. EMPIIRILINE OSA.....	19
3.1. Talurahvas.....	19
3.1.1. Jaša.....	19
3.1.1.1. Jaša kirjeldus.....	19
3.1.1.2. Jaša kõne analüüs.....	21
3.1.2. Dunjaša.....	27
3.1.2.1. Dunjaša kirjeldus.....	27
3.1.2.2. Dunjaša kõne analüüs.....	27
3.2. Arutelu ja järeldused.....	32
KOKKUVÕTE.....	34
KASUTATUD KIRJANDUS.....	35

SISSEJUHATUS

Laiemas mõistes hõlmab kirjandus kirjalikke ja suulisi tekste, mis väljendavad ideid, emotsioone, lugusid või mõtisklusi kunstilisel või intellektuaalsel viisil. Oma olemuselt uurib kirjandus inimkogemust, vahendab seda keele kaudu ja peegeldab ühiskonnasiseseid pingeid, muutusi, väärtusi ja muresid. (Sööt, 1966).

Üheks kirjandusliigiks, mis toob esile ühiskonnasiseseid probleeme, on dramaatika ehk näitekirjandus. Näidend kui kirjanduslik vorm on dialoogipõhine tekst, mis on loodud laval esitamiseks, mitte pelgalt lugemiseks. Dramaatikat iseloomustab eeskätt dialoogilisus – tekst koosneb valdavas osas tegelaskõnest, samas kui autori kommentaarid ehk remargid esinevad harva ja on selgelt eristatavad. Žanriliselt hõlmab dramaatika tragöödiat, komöödiat, tragikomöödiat ja draamat. Draamat kui iseseisvat žanri hakati teadlikult eristama alles 18. sajandi lõpul, samas kui selle kõrgeaeg jääb 19. sajandi teise poolde. (Sööt, 1966).

Üheks tuntumaks Vene näitekirjanikuks peetakse Anton Tšehhovit. Anton Tšehhovi näidend „Kirsiaed” (1904) on vene kirjanduse ja teatrikunsti üks olulisemaid teoseid, mis keskendub sotsiaalsetele ja kultuurilistele muutustele ning ühiskonnakihtide kokkupõrkele 20. sajandi algul. Näidendi tegelaste kultuuriline identiteet peegeldab Tšehhovi-aegse Vene ühiskonna muutusi, mis on seotud aristokraatia languse ja kaupmeeste esile kerkimisega. Tegelaste kaudu väljenduvad erinevad väärtushinnangud ja maailmavaated, mis on seotud nii nende sotsiaalse kuuluvuse kui ka vene kultuurilise kontekstiga laiemalt.

Vaatamata kultuurilisele kontekstile lavastatakse „Kirsiaeda” erinevates riikides, nt 2011. a lavastati Tšehhovi „Kirsiaed” Londoni *National Theatre*'is (National Theatre veebileht) ning 2016. a sai „Kirsiaeda” vaadata Ameerika Ühendriikides *Roundabout* teatris (Roundabout Theatre Company veebileht). „Kirsiaeda” lavastatakse ka tänapäevases Eestis, nt 10. septembril 2022. a jõudis Ugala teatri lavale etendus „Kirsiaed” (SA Ugala Teater veebileht) ning 4. veebruaril 2023. a toimus Vanemuise teatri väikeses majas „Kirsiaia” esietendus (SA Teater Vanemuine veebileht). Eestis saab Tšehhovi „Kirsiaia” tutvuda mitte ainult teatrilavadel, vaid ka koolis.

Ülaltoodu näitab, et Anton Tšehhovi „Kirsiaed” on tänase päevani teatrilaval ettekantav teos. Lisaks sellele on see nende kirjandusteoste nimekirjas, mida pakutakse

üldhariduskoolides kirjandustundides: gümnaasiumiastmes ainevaldkonnas „Keel ja kirjandus” on vähemalt kaks riiklikule õppekavale vastavat õpikut, mis sisaldavad „Kirsiaeda”, nimelt eestikeelsed „Sõnakunsti jäljed” (Rannaste & Talviste, 2016, lk 90-91) ja „Kirjandus realismist postmodernismini” (Nahkur, 2007, lk 101-102). Seega on Tšehhovi näidend „Kirsiaed” sobiv teos uurimiseks.

Tänapäeva ühiskonnas on aktuaalseks teemaks mitmekeelsus ja mitmekultuurilisus – see toob kaasa vajaduse osata näha ja mõista kultuuride- ja keeltevahelisi seoseid ja erinevusi. Oma lõputöös analüüsin kirjandusklassikat ning selle tõlget eesti keelde. 15. juulil 2024. tähistati Anton Tšehhovi kui maailmaklassiku 100. surma-aastapäeva. Kuna Tšehhov kirjeldab näidendis Venemaa ühiskonnas ja kultuuris toimuvaid muutusi, võib eeldada, et „Kirsiaias” edastab ta teatavaid kultuurilisi stereotüüpe, mis kinnistuvad teksti lugedes või teatrilavastust vaadates. Sel põhjusel peab vaatama, kuidas ja mille kaudu need kultuurilised eripärad väljenduvad ning selleks on tarvis uurida tegelaste keelekasutust.

Minu bakalaureusetöö **aktuaalsus** tuleneb vajadusest mõista, kuidas „Kirsiaia“ tegelaste kultuuriline identiteet, mille kujunemis- ja nihkumisprotsess toimus 20. sajandi alguses Vene ühiskonnas, avaldub venekeelses originaalis ning kuidas see transformeerub eestikeelses tõlkes. Eestis ei ole seni põhjalikumalt käsitletud seda, kuidas „Kirsiaia“ tegelaste kultuuriline identiteet tõlkes muutub.

Seega seisneb töö **uurimisprobleem** selles, esiteks, kuidas Tšehhovi tegelaste kultuuriline identiteet avaldub keelekasutuses venekeelses originaalis ja kuidas on see edasi antud tõkeloomes eesti keelde, ja teiseks, mille poolest see erineb venekeelses originaalis ja eestikeelses tõlkes. Töös analüüsin 1904. aastal esmakordselt ilmunud venekeelset teksti ning näidendi ainukest eestikeelset tõlget, mis valmis 1947. aastal Ernst Raudsepa sulest.

Töö eesmärk on välja selgitada, milles avaldub tegelaste kultuuriline identiteet, mis viisil see avaldub vene keeles ning kuidas arvestatakse ja tõlgitakse eesti keelde tegelaste identiteedi nii keelelist kui ka kultuurilist aspekti.

Uuringu tuumaks on järgmised **küsimused**:

- kuidas tegelaste kultuuriline identiteet avaldub kõnes?
- kuidas eestikeelse väljaande tõlkija Ernst Raudsepp suudab säilitada ja edastada tegelaste individuaalseid ja kollektiivseid kultuurilisi iseärasusi ning milliseid

tõlkestrateegiaid ta kasutab, et tagada seda?

- millised on tõlketeksti iseärasused, mis tulenevad vene kultuurilise konteksti ja ajalooliste eripärade tõlkimisest eesti keelde ja kultuuriruumi?

Bakalaureusetöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis annan teoreetilise ülevaate kultuuri, identiteedi ja kitsamalt kultuurilise identiteedi uuringutest, käsitlen keele rolli kultuuris ja identiteedi väljendamisel ja defineerin terminoloogiat. Teises peatükis toon välja uurimistöo meetodika ja valimi kirjelduse. Kolmandas peatükis viin läbi tegelaste keelekasutuse ja tõlkestrateegiate analüüsi, arutlen tulemusi ja teen järeldusi. Uurimistöös kasutan kvalitatiivset uurimismeetodit, nimelt diskursusanalüüsi.

1. TEOREETILINE OSA

Teoreetilise osa peatükis teen ülevaade varasematest uuringutest ning töös käsitlevast terminoloogiast.

1.1. Kultuuri mõiste

Kultuur on mitmetähenduslik mõiste, mille definitsioon sõltub kontekstist ja uurimisvaldkonnast. Kultuuril on nii laiem kui kitsam tähendus. Antropoloogias omaks võetud laias tähenduses viitab kultuur inimeste käitumis- ja mõtlemismustritele, st sotsiaalsetele normidele, väärtustele, sümbolitele ja tavadele, mida jagavad teatud sotsiaalse kogukonna liikmed. Nii defineerib Briti antropoloog Edward Tyler (2010) aastal 1871 kultuuri kui kompleksset tervikut, mis hõlmab teadmisi, usku, kunsti, moraali, seadusi, kombeid ja muid elemente, mida inimene ühiskonna liikmena omandab. Kitsas tähenduses viitab kultuuri mõiste kunstile ja haridusele. Tõnu Viik (2017, lk 217) kirjeldab viit olemasolevat kitsast kultuuri tähendust:

- Kultuur kui kaunid kunstid, s.o teater, kirjandus, muusika, tants jt;
- Kultuur kui populaarkultuur, s.o kunst, millel puudub seos kohalike ajalooliste traditsioonidega;
- Kultuur kui rahvakultuur, s.o kunst, millel on seos kohalike ajalooliste traditsioonidega;
- Kultuur kui haritus ja haridus, s.o teadmised ja teadvus mis tahes valdkonnas;
- Kultuur kui sotsiaalse grupi väärtuste, teadmiste ja eelarvamuste kogum.

Lisaks ülaltoodud kultuuri tähendustele defineerib Rein Raud (2013, lk 24) kultuuri kui inimkeskkonda iseloomustavate tähenduslike komponentide kogumit. Ameerika antropoloog Clifford Geertz (1973) leiab, et kultuur on tähenduste süsteem, mille kaudu inimesed loovad seoseid nähtuste ja mõistete vahel, tõlgendavad ümbritsevat maailma ning jagavad omavahel loodud seoseid, mõisteid ja tõlgendusi. Tema definitsioon sarnaneb Geert Hofstede (2001, lk 9) omaga, kes määratleb kultuuri kui mõistuse kollektiivset programmeerimist, mis eristab üht inimrühma teisest.

Sellest tulenevalt iseloomustab kultuuri dünaamilisus ja muutlikkus. Näiteks semiootilises käsitluses tõlgendatakse kultuuri kui tähenduste loomise ja vahetamise protsessi, mis on

tihedalt seotud inimestevahelise suhtluse ja sümbolite kasutamisega (Eco, 1976, lk 22-24). Seega ei ole kultuur staatiline; see muutub ja areneb pidevalt vastavalt sotsiaalsetele, poliitilistele ja majanduslikele tingimustele ning on ühtlasi enesemääratluse aluseks.

Kokkuvõtvalt saame rääkida kultuuri duaalsusest: ühest küljest kujundab kultuur inimeste teadvust ja mõjutab käitumist, aitab neil oma tegudele ja neid ümbritsevatele nähtustele tähendust anda, teisest küljest on aga kultuur inimeste teadvuse ja käitumise tulemus, mis koosneb erinevatest tähenduslikest teatud ajaperioodil elementidest.

Oma töös kasutan kultuuri mõistet Rein Raua välja toodud tähenduses.

1.2. Identiteet

1.2.1. Identiteedi mõiste

Identiteeti on määratletud mitmeti. Nii defineerib psühholoogias Erik Erikson (1994) identiteeti kui inimese enesetunnetust, eneseteadvustamist ja enda eristamist teistest teatud omaduste alusel. 1950. aastal lõi Erikson oma raamatus „*Childhood and Society*” (1950) välja kolm identiteedikihiti: egoidentiteet (kuidas inimene endasse suhtub), personaalne identiteet (kuidas inimene end ühiskonnas väljendab) ja sotsiaalne identiteet (mis avaldub kuulumises mis tahes rühma ja jagamises sellega ühiseid tunnuseid, nagu näiteks keel).

Sotsioloogias on identiteedi mõiste välja kujunenud läbi Tajfeli (1978, lk 63) välja töötatud sotsiaalse identiteedi teooria, vastavalt millele on identiteet teadlikkus endast kui grupi liikmest koos selle liikmelisusele omistatud väärtuse ja emotsionaalse tähendusega e identiteet on isiku või rühma vastastikuse mõju tulemus. Tajfel (1978) toob välja, et on võimalik omada mitu identiteeti, nt soolist, vanuselist, etnilist jms identiteeti.

Identiteedi protsessi teooria ühendab endas psühholoogias ja sotsioloogias välja töötatud lähenemisviisid. Nii on identiteedi protsessi teooria kohaselt identiteet dünaamiline sotsiaalne produkt, mis paikneb psühholoogilistes protsessides ja mida saab mõista ainult seoses sotsiaalse konteksti ja ajaloolise perspektiiviga (Breakwell, 2015, lk 9) ning käsitleb personaalset ja sotsiaalset identiteeti kui tervikut, mis on lahutamatult seotud ja mõjutavad teineteist (Breakwell, 2023, lk 5). Breakwell (2023, lk 37) rõhutab, et identiteet on inimesele vajalik ühiskonnas toimimiseks. Käsitledes identiteeti toob Breakwell (2023, lk 42-47) välja neli identiteedi põhimõtet:

- Erinevus teistest;
- Enesehinnang e väärtustunne;
- Enesetõhusus e kontroll oma elu üle;
- Jätkuvus ajas ja olukorras.

Oma töös toetun Erik Eriksoni definitsioonile, mille kohaselt identiteet on inimese teadlikkus iseendast ja oma omadustest, mis eristavad teda teistest. Järgmises peatükis käsitlen lähemalt personaalse identiteedi (isiku käitumisstiili) ja sotsiaalse identiteedi (isiku positsiooni ühiskonnas) ajaloolist arengut ning identiteediliike.

1.2.2. Identiteediliigid

Identiteedi areng on lahutamatu seotud sotsiaalajaloolise, poliitilise ja majandusliku kontekstiga (Erikson, 1950, lk 238-239). Seega võib oletada, et erinevatel ajalooperioodidel toimub identiteedi kujunemine erineval viisil. James E. Côté ja Charles G. Levine (2016, lk 24) kirjeldavad sotsiaalse ja personaalse identiteedikihide arengut erinevatel ajaloolistel perioodidel järgmiselt: agraarühiskonnas on sotsiaalne identiteet päritud ning personaalne identiteet on orienteeritud teistele ja on sõltuvuses traditsioonidest, industriaalühiskonnas on aga sotsiaalne identiteet saavutatud pingutuste tulemusena ja personaalne identiteet on orienteeritud enesele ning on rohkem individualiseeritud võrreldes personaalse identiteediga agraarses ühiskonnas; mis puudutab aga postindustriaalühiskonda, siis sotsiaalne identiteet moodustub isiku valikul ja personaalne identiteet on imagole orienteeritud ning individuaalne.

Identiteedikihite saab omakorda jagada eri liikideks. Martin Ehala toob oma raamatus „Identiteedimärgid: ühtekuuluvuse anatoomia” (2018, lk 120-121) välja kuus erinevat identiteediliiki, vastavalt nende tuumväärtustele:

- Töörühmaidentiteet, mis ühendab inimesi mingi eesmärgi saavutamise põhjal;
- Rollidentiteet, mille tuumväärtuseks on inimese roll ühiskonnas nt vanus, sugu;
- Territoriaalne identiteet, mille aluseks on ühine territoorium;
- Hõimuidentiteet, mis toob esile grupi veresidemeid;
- Ideoloogiline identiteet, mille tuumaks on doktriin, nt usk;

- Kultuuriline identiteet, mis põhineb ühise traditsiooni või erinevuse teistega põhjal.

Minu bakalaureusetöös on oluline määratleda kultuurilist identiteeti.

1.2.3. Kultuuriline identiteet

Nagu oli märgitud eelmises peatükis, on üheks identiteedi liigiks kultuuriline identiteet. 1990. aastal pakkus Stuart Hall oma töös „*Cultural Identity and Diaspora*” (1990) välja kaks kultuurilise identiteedi määratlust. Nii kirjutab ta, et kultuuriline identiteet peegeldab grupi ühiseid ajaloolisi kogemusi ja traditsioone, mis annavad inimesele stabiilse ja püsiva käsituse endast; kultuuriline identiteet jääb samaks isegi muutuste olukorral. Samas töös väidab Stuart Hall (1990, lk 225), et kultuuriline identiteet ei ole püsiv, vaid kujuneb ja muutub pidevalt ajaloolises kontekstis ehk on tihedalt seotud nii mineviku (e kultuuriline identiteet on päritud) kui ka tulevikuga (e ajaloolised sündmused muutuvad seda). Ta rõhutab, et keel, representatsioon ja diskursus mängivad olulist rolli identiteedi kujundamisel, näidates, et identiteet on tihedalt seotud võimuhete ja kultuuriliste narratiividega. Võib järeldada, et kultuuriline identiteet seisneb grupi väärtuste, imperatiivide (e normide ja kommete, mida tuleb järgida), suhtlemis- ja käitumismustrite ning keele omaksvõtmises.

Seega peab kultuuriline identiteet jääma stabiilseks, et ühed grupi liikmed saaksid seda edasi anda ning teised grupi liikmed saaksid seda omaks võtta, kuid samal ajal peab kultuuriline identiteet muutuma ajaloolises, kultuurilises ja poliitilises kontekstis, et jääda aktuaalseks ning atraktiivseks.

1.3. Keele funktsioonid

20. sajandi algul pani Ferdinand de Saussure'i loodud teooria keelest kui märgisüsteemist aluse keele ja kultuuri vastastikuse seose mõistmisele. Saussure väitis, et igas keeles on kaks lahutamatu osa: tähistaja (akustiline kujund, sõna) ja tähistatav (mõiste, tähendus). Sõna tähendused kujunevad läbi vastandlike suhete süsteemi (nt vrd *öö* ja *päev*, hispaania keeles *pez* 'vees elav keelikloom' ja *pescado* 'püüdnud kala, kala toiduna') ning erinevates keeltes võivad mõisted olla puudulikud (nt jaapanikeelne sõna *wabi-sabi*, mis tähendab 'ilu ebatäiuslikkuses', puudub teistes keeltes) ja sõnad võivad omada erinevaid konnotatsioone (nt *буржуазия* 'kodanlus' 20. sajandil Venemaal on saanud negatiivse konnotatsiooni, mis aga puudub prantsuse keeles, millest see sõna oli laenatud), sõltuvalt ajaloolistest,

kultuurilistest ja geograafilistest põhjustest. See kõik kinnitab, et keel on kultuuriline konstruktsioon. (Saussure, 2017)

Pierre Bourdieu väitis, et keel on sotsiaalse eristamise ja kultuuriülekanne vahend. Keele kaudu väljendavad inividid nii oma kultuurilist identiteeti kui ka oma sotsiaalset rolli (Bourdieu, 1991, lk 72-76), seega sotsiaalne heterogeensus on keelele omane (lk 34). Arendades oma lähenemist keelele, tutvustab Bourdieu (1991, lk 37) habituse mõistet, mis kujutab endast reeglistikku, mis ühendab ühise kultuuri- või sotsiaaltaustaga inimesi, kujundades nende käitumismustrit ja meelt. See, et erinevatel inimrühmadel on erinevad aktsendid, intonatsioonid ja artikuleerimise omapära peegeldab keele tasandil habituse sotsiaalselt välja kujunevat olemust (Bourdieu, 1991, lk 8-12). Keeleline habitus on omandatud konkreetsetes kontekstides nagu perekond ja kool ja on samuti kehastatud artikuleerimise omapäras, kehahoiakus või žestides (Bourdieu, 1991, lk 86-87). Bourdieu kirjutab, et mingi artikuleerimise omapära omaksvõtmine võib näidata isiku sotsiaalset või seksuaalset identiteeti, tuues näiteks prantsuse keele, kus vähe avatud suud hääldamisel (pr k *la bouche*) seostatakse naiselikkusega ja väga avatud suud (pr k *la gueule*) mehelikkusega. Erinevustest hääldamisel seoses soolise identiteediga kirjutab ka tšuktši keele uurija Michael Dunn (1990), kirjeldades kahte tšuktši keele varianti: mehelikku ja naiselikku. Neid variante võib pidada sugupoole sotsiolektiks (ingl k *gender dialects*), kuna nende vahel valimine sõltub kõneleja soost, mitte geograafilisest piirkonnast, nt naismurdes asendatakse häälik /r/ häälikuga /ts/ (Dunn, 1990, lk 26-31).

Nagu oli ülalpool toodud mängib keel olulist rolli kultuurilise identiteedi kujundamises, avaldamises ja säilitamises. Keele kaudu edastatakse kultuurilisi mõisteid, väärtuseid, narratiive ja traditsioone. John E. Joseph oma raamatus „*Language and Identity: National, Ethnic, Religious*” (2004) käsitleb identiteeti kui keele eraldiseisvat põhifunktsiooni – keelekasutuses avaldub kõneleja kultuuriline ja sotsiaalne identiteet. Seega võib väita, et identiteet on oma iseloomult tähenduslik ning selle väljendamine on võimalik keele kaudu, kuna keel kui märgisüsteem võimaldab erinevate tähenduste väljendamist.

Tõkeloomes ülesandeks on mitte ainult tõlkida sõnu, vaid ka mõista ja edasi anda kultuurilisi kontekste. Wilhelm von Humboldt (1999) väitis, et iga keel peegeldab oma kõnelejate kultuuri ja maailmavaadet, olles kultuuri lahutamatu osa, mis mitte ainult ei väljenda, vaid ka kujundab seda. Keel võimaldab hõlpsasti väljendada seda, mis kultuuris eksisteerib, kuid kui mõisted puuduvad, ei pruugi keeles olla nende jaoks vastavaid sõnu

või väljendeid. Keel ei ole pelgalt suhtlusvahend, vaid see mõjutab ja piiritleb seda, kuidas inimesed maailma tajuvad ja selle kohta mõtlevad. Seetõttu on kultuurile täiesti võõraste mõistete edastamine keeruline ilma teatud kultuurilise raamistiku või jagatud kogemuseta (Humboldt, 1999). Siiski ei tähenda see seda, et mõisted, mida ühes keeles ja kultuuris kasutatakse, oleksid teise kultuuri täiesti ülekandmatud. Roman Jakobson (2010, lk 302) on öelnud, et kõik tunnetuslikud kogemused on edasiantavad igas keeles ning kui mõisted jäävad puudulikuks, saab neid täiendada erinevate meetodite abil. Seega tuleb tõlkijal otsustada, milliseid strateegiaid tõlkimisel kasutada. Tõlkimisviise käsitlen oma töös edaspidi lähemalt.

1.4. Tõlkimine

Tõlge ja kultuur on omavahel tihedalt seotud mõisted, kuna iga tõlge ei ole ainult keeleline akt, vaid ka kultuuriline nähtus (Torop, 2011, lk 7). Peeter Toropi (2000, lk 13) käsitluses on tõlge kommunikatsiooniprotsess, mis hõlmab mitte ainult ühte kultuuri, vaid ka kultuuridevahelist dialoogi. Ta toob välja, et võõrast kultuuri esindav tekst saab siseneda uude kultuurikeskkonda kolme põhitee kaudu. Esimene tee rõhutab teksti eripära, tuues esile autori keele ja stiili ärasusi. Teine tee pakub lugejale kultuuriliselt mõistetava, kuid samas uudse sisuga teksti, mis on kas neutraalne või kohandatud. Kolmas tee aga lahustab võõra teksti, sulandades selle kohalikku kultuuri. Tõlge ei ole mitte ainult keeleline ülekandmine, vaid ka kultuuri vahendamine ja väärtuste tõlkimine ühest kontekstist teise. Kui rääkida tõlke tähendusest kultuuris, siis tuleb silmas pidada, et iga tõlgitud tekst omandab uue tähenduse, mis ei ole vaid originaali koopia, vaid uus kultuuriline konstrukt, mis esindab mõlemat kultuuri – nii algset kui ka sihtkultuuri. (Torop, 2000, lk 20-21)

Roman Jakobson (2010, lk 300) kirjeldas kolme tõlketüüpi: keelesisemist ehk intralingvistilist, keeltevahelist ehk interlingvistilist ja märgisüsteemide vahelist ehk intersemiootilist. See töö keskendub interlingvistilisele tõlkele ehk tõlkele oma klassikalises tähenduses. Tõlke ja originaali võrdlemisel on oluline arvestada kultuuri mõju, kuna tõlkimisel teise keelde muutub teksti implitsiitsuse ja eksplitsiitsuse tasakaal.

Nagu oli eelnevalt mainitud on iga nähtuse ning mõiste tõlkimise võimatus suhteline ning nende tõlkimiseks saab kasutada erinevaid viise, nt laenamist, kalkeerimist, neologismide loomist, semantilisi nihkeid või ümbersõnastamist (Jakobson, 2010, lk 302). Lawrence Venuti (2008, lk 15) räägib kahest olulisest tõlkestrateegiast, mis kirjeldavad, kuidas tõlkija

läheneb lähte- ja sihtkultuuri suhtele teksti tõlkimise protsessis. Ta eristab kodustamist (ingl k *domestication*) ja võõrapärastamist (ingl k *foreignisation*). Kodustamine tähendab lähteteksti kohandamist sihtkultuuri normidega, samas kui võõrapärastamine viitab lähteteksti keelelise ning kultuurilise eripära säilitamisele (Venuti, 2008, lk 15-17). Kodustava tõlke juhul võib kaduda ka tegelaste kultuuriline identiteet.

Tuginedes Venuti teorialele, kirjeldab Pedersen (2005, lk 9) järgmisi tõlkestrateegiaid:

- võõrapärastavateks tõlkestrateegiateks on säilitamine (ingl k *retention*), selgitamine (ingl k *specification*), sh täpsustamine (ingl k *explicitation*) ning lisamine (ingl k *addition*), ja mingil määral ka otsetõlge (ingl k *direct translation*) kalkeerimise (ingl k *calque*) puhul;
- kodustavateks tõlkestrateegiateks on üldistamine (ingl k *generalisation*), asendamine (ingl k *substitution*) (nii kultuuriline kui ka sõnaline), väljajätmine (ingl k *omission*) ja otsetõlge semantilise nihke (ingl k *shift*) puhul.

Oma töös analüüsin Ernst Raudsepa kasutatud meetodeid tõlkimisel ning analüüsin, kuid need aitavad kaasa näidendi tegelaste kultuurilise identiteedi säilitamisel.

1.5. Eesti ja vene kultuurid

Vastavalt Edward T. Halli (1976) teorialele, mis käsitleb keelt kui suhtluskanalit inimeste ja välismaailma vahel, saab kultuure jagada kahte gruppi: madala kontekstiga (ingl k *Low Context Culture*) ja tugeva kontekstiga kultuurideks (ingl k *High Context Culture*). Madala kontekstiga kultuuris eelistatakse otsekoheust ja konkreetsust, tugeva kontekstiga kultuuris aga väljendatakse mõtet kaudselt ja paljusõnaliselt, eiratakse otsekoheust, ning sõnumit peab tõlgendama konteksti kaudu. Vastavalt sellele on eesti kultuur madala kontekstiga kultuur (Pajupuu, 1995), kuid vene kultuur kuulub tugeva kontekstiga kultuuride hulka (Hall, 1976). Seega võib tõlkimisel tekkida vajadus väljendada selgelt konteksti peidetud sõnumeid, mida muidu kultuuriliste erinevuste tõttu on tõlke sihtkeeles keeruline või võimatu märgata.

Prantsuse kultuur, mis oli Vene Keisririigis nii eetiliste kui ka esteetiliste normide allikaks, avaldas vene kultuurile väga tugevat mõju – algul aadli ja seejärel teiste kõrgkihte jäljendavate klasside seas. Aadelkonnas oli sündsus etiketi oluline element, kuid see ei piirdunud ainult väliste normide järgimisega. Argielu estetiseeriti aktiivselt ning selle tulemusena tungis teatraalsus igapäevafääri. (Lotman, 1994)

Aadli hulka kuulumine tähendas teatud käitumisreeglite, aupõhimõtete ja ka välimusele esitatud nõuete järgimist. Vene aadli seas peeti tähtsaks prantsuse, harvem saksa ja inglise keele õpetamist. Võõrkeeli palgati õpetama guvernante, prantsuse keelt õpiti ka gümnaasiumides, näiteks naisgümnaasiumis oli keeleõpetus õppimise üks peamisi ülesandeid. (Lotman, 1994)

Kui võrrelda vene ja eesti aadlit, siis Eestis kerkib kõrgklassi markeerijana esiplaanile saksa keele oskus, kuna paljud aadlikud olid saksa päritoluga. Seega kui Venemaa kubermangudes oli hariduse näitajaks prantsuse keele oskus, siis Eestis oli selleks markeriks saksa keele oskus. Ka võtsid eestlased oma sakslastest isandate kombes üle. Tekkinud nähtust nimetati kadakasaksluseks. (Raag, 2008)

Vene aadli seas kehtinud etiketinormid ei kehtinud talurahva seas, kus neid peeti kohatuks. Talupojad olid üldiselt kirjaoskamatud ega osanud lugeda. Talupoegade lastele võõrkeeli ei õpetatud. (Marasinoval & Každan, 1998)

Aadlikud osalesid aktiivselt linnade avalikus elus haridus- ja heategevusasutuste toetajatena. Pärast 1861. aasta reformi, kui kaotati pärisorjus, suurenes nende osalus: nad hakkasid osalema kohtu töös, koolide, haiglate, rahvamajade, muuseumide ja teatrite ehitamises. Mõis mõjutas ka talupojakultuuri, soodustades käsitöö ja kunstioskuste levikut. (Marasinoval & Každan, 1998)

1.6. Varasemad uuringud

Peeter Torop (2011) on kirjutanud Hendrik Toompere „Kirsiaia“ teatrietendusest Eesti Draamateatris ning multimeediumliku tõlke võimalustest ja selle tähtsusest lavastamisel. 2015. a ilmunud artikkel „Draamateoste tõlkimise teooria ja reaalsus Anton Tšehhovi näidendi „Kirsiaed” mõnede tõlgete analüüsi näitel” (Pavlova & Naiditch, 2020) keskendub saksakeelsetele tõlgetele ning käsitleb vene kultuuri iseärasuste tõlkimist ja tõlgendamist saksa kultuuri kontekstis.

2. UURIMISTÖÖ METOODIKA JA VALIMI KIRJELDUS

Uuringu läbiviimiseks kasutan diskursusanalüüsi kui tekstianalüüsi vormi. Fairclough (1999, lk 64), käsitledes diskursust, kirjutab, et diskursus on sotsiaalne nähtus, mis keelekasutuse kaudu nii kujundab kui ka tähistab tegelikkust. Faircloughi (1989, lk 109-139) mudelis koosneb diskursus kolmest elemendist: tekstist, interaktsioonist ja sotsiaalsest kontekstist. Tekstianalüüs võimaldab mõista, kuidas diskursiivsed protsessid keeleliselt realiseeruvad.

Oma töös uurin A. Tšehhovi näidendi „Kirsiaed” (E. Raudsepa tõlkes) tegelaste keelekasutust kui sotsiaalset praktikat seoses kultuuriga ning analüüsin sotsiaalse rolli ja kultuurilise identiteedi eksplitsiitset ja implitsiitset väljendumist tegelaste kõnes nii vene kui ka eesti keeles. Selleks, et analüüsida Anton Tšehhovi näidendis „Kirsiaed“ tegelaste kõnet kultuurilise identiteedi kontekstis, tuleb pöörata tähelepanu mitmele aspektile, mille hulgas on leksika, fraseologismid, aktsent või artikuleerimise omapära laiemalt, grammatiliste konstruktsioonide ja spetsiifiliste väljendite kasutamine, mis võivad viidata tegelase kuuluvusele teatud sotsiaalsesse gruppi või kultuurilisse keskkonda. Kultuurilise identiteedi markeriteks võivad olla näiteks eri ühiskondliku ja kultuurilise taustaga tegelastele omane sõnavara (nt släng, murdesõnad, argikeel (vene k *просторечие*), raamatulik leksika), mis viitab haridustasemele, sotsiaalsele staatusele ja sisemisele seisundile. Samuti kuuluvad siia püsiväljendid, vanasõnad, grammatilised eripärad (nt aupaklikkuse väljendamine (näitena võib tuua vene keeles viisakuspartikli liite *-s* sõnalõpus (vene k *словоерс*), nt *да-с* (eesti k 'jah'), *слушаю-с* (eesti k 'kuulan lugupidavalt'), mida pidi kasutama ainult pöördumisel madalamalt positsioonilt kõrgemale) või keerukama süntaksi kasutamine, erinevused häälduses, intonatsioonis, keelekasutuse stiilis ja kõneetiketi järgimises. Ülemklassist tegelased võivad rääkida väljapeetumalt ja viisakalt, kasutada rohkem erinevaid kõnekujundeid, samas kui madalama staatusega tegelased kasutavad otsekohe semaid ja mõnikord tahumatuid väljendeid.

Valimisse kuuluvad kaks tegelast, kelle kõnet ma analüüsin — Jaša ja Dunjaša. Nende tegelaste valik on tingitud nii nende pidevast kohalolust näidendis läbi nelja vaatuse kui ka nende isikuomadustest, mis muudavad nad analüüsi seisukohalt huvitavaks. Siinkohal on otstarbekas neid tegelasi lühidalt tutvustada:

Jaša – teenija, talupoja päritolu. Tema kõnes võib esineda argiväljendeid; tema kõne on vaba ja mõnevõrra jõhker, mis asetab selle kontrasti aadliproua Ljubov Andrejevna Ranevskaja peene ja viimistletud keelega.

Dunjaša on samuti teenija Ranevskaja majas, talutüdruk. Püüab ennast oma klassist kõrgemale tõsta. Tema kõne on vähem jäme kui Jaša oma, ent samas ka vähem kunstiline ja keerukas kui Ranevskaja oma.

Mõlemad – Dunjaša ja Jaša – püüavad tõusta oma sotsiaalsest seisusest kõrgemale, matkides kõrgklassi kuuluvate tegelaste kõnemaneeeri. Dunjaša püüab jätta naiivse ja tundelise preili mulje, ilustades oma kõnet ning näidates maneerlikkust (eesti kultuuri suhtes võib nimetada teda kadakasakslaseks), samas kui Jaša väljendab oma repliikides põlgust madala päritolu suhtes, üritades ennast teistest teenijatest eristada. Neid võib käsitleda muutuvate tegelastena, kes soovivad vahetada oma sotsiaalset ja kultuurilist kuuluvust.

3. EMPIIRILINE OSA

Kultuuriline identiteet põhineb ühisel traditsioonil või teistest erinevusel ning seisneb ühtses väärtuste ja keelekasutuse jagamises ning normide ja kommete, suhtlemis- ja käitumismustrite järgimises. Identiteet, k.a kultuuriline, peegeldub keelekasutuses. Selles peatükis analüüsin tegelaste kõnekasutust ja käitumist seoses nende kultuurilise identiteedi ning kohaga sotsiaalses hierarhias. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul oli Venemaal kui agraarses ühiskonnas (Korelin, 2011) sotsiaalne (sh kultuuriline) identiteet päritud ning personaalne identiteet oli orienteeritud teistele ja sõltuvuses traditsioonidest.

3.1. Talurahvas

Minu töös analüüsitavateks tegelasteks on talurahva päritolu Jaša ja Dunjaša, millele viitavad järgmised tekstilised ja kontekstuaalsed asjaolud. Esiteks, mõlemad töötavad Ranevskaja majas teenijatena. 19. sajandi lõpus ning 20. sajandi algul asusid Venemaal nendele ametikohtadele tööle enamasti talupojad (Veremenko, 2013). Teiseks, Tšehhovi näidend sisaldab ka otseseid viiteid nende tegelaste päritolule: näiteks mainitakse, et Jaša ema tuleb tema juurde külast (Tšehhov, 1983, lk 249) ning Dunjaša esitleb end kui „Fjodor Kozodojevi tütar” (Tšehhov, 1983, lk 242). Nime kaudu avalduvad samuti sotsiokultuurilise kuuluvuse markerid. Karnovitš (1991) osutab, et vene nimede struktuuris, eriti eesnime ja isanime ühendis, eksisteerisid selged klassipõhised erinevused. Aadlile omane liide *-бур* tähistas ametlikku ja kõrget staatust, mis tänapäeval on laialdaselt levinud kogu vene kultuuriruumis. Talurahva seas aga kas ei kasutatud isanimesid üldse või kasutati isanimesid, mis sisaldasid liiteid *-ов*, *-ин*, mis viitasid madalamale sotsiaalsele staatusele. Sellest lähtuvalt toimib Dunjaša enesetuvustus Kozodojevi tütreks kui näide tema madalamast päritolust.

3.1.1. Jaša

3.1.1.1. Jaša kirjeldus

Jaša on noor toapoiss, kes käis koos Ljubov Andrejevna Ranevskajaga Pariisis. Aeg, mille ta veetis Prantsusmaal, on teda muutnud – Jaša püüab jätta endast mulje kui haritud ning kõrgemast klassist inimesest.

Jaša näiliselt pseudoelegantse imago taga peitub terve rida negatiivseid jooni: juba

näidendi alguses avaldub tema harimatus ja prantsusliku eluviisi idealiseerimine ning kohaliku vene eluviisi taunimine. Nii palub ta Ranevskajal end taas Pariisi kaasa võtta, väites, et Venemaal on tal võimatu elada. Tema käitumises ja kõnes avaldub vulgaarsus, mis oli iseloomulik talurahvale. Nt stseenis, kus Jaša jääb Dunjašaga kahekesi, avaldub eriti selgelt tema küünilisus ja häbematus: ta avaldab labaseid hinnanguid moraali kohta ja väljendab lakeilikku hirmu, et tema suhe Dunjaša kui tavalise teenijaga võib härradele paljastatud saada. Muidugi võib seda käsitleda ka teise ebaõnnestunud romantilise liini kontekstis, kus Jaša püüab saavutada Ljubov Andrejevna armastust. Jaša armukavatsustest annab aimu romanss, mida ta laulab pärast oma palvet Ranevskajal ta Pariisi kaasa võtta.

Jašat iseloomustab ka emotsionaalne tuimus ja empaatiavõime puudumine: ta ütleb Firssile julmalt: *«Надоел ты, дед. Хоть бы ты поскорее подох.»* (Tšehhov, 2023, lk 297) ja eesti keeles „Ära oled tüüdanud, papi. Võiksid juba rutem maha kärvata,“ (Tšehhov, 1983, lk 271) (vrd Ranevskaja pöördumisega Firssi poole, mis oli alati viisakas ja hoolitsev, nt *«Спасибо, родной <...> спасибо, мой старичок <...> я так рада, что ты еще жив»* (Tšehhov, 2023, lk 256) ja „Aitäh, kallid <...> aitäh, mu taadik <...> mul on nii hea meel, et sa veel elad“ (Tšehhov, 1983, lk 243)) ning keeldub isegi kohtumast oma külast saabunud emaga peale pikka lahusolekut. Viimane võib viidata ka tema püüule distantseeruda kõigest, mis on seotud talurahvaga. Nii püüab ta kiiremini ära saata Dunjašat, et keegi ei arvaks, et ta läks temaga kohtama. Ka Dunjaša tundeid kasutab ta ära – suudleb temaga salaja, aga kui Dunjaša avaldab talle armastust, vastab ta külmalt: „Kui tüdruk kedagi armastab, siis on ta järelikult kõlvatu“ (Tšehhov, 1983, lk 255).

Kõik ülaltoodu iseloomustab Jašat kui muutuvat tegelast, kes püüab tõusta kõrgemale oma vene talupoja päritolust. Tema püüab näidata teistele, et kuulub teise ühiskonnakihti, kuid tema talupoja identiteet, mis määrati talle sündides, ja katse seda muuta tundub toleaege ühiskonna jaoks koomiline.

On tarvis põhjalikumalt pöörata tähelepanu Jaša sotsiaalkultuurilise identiteedi väljendamisele. Selleks analüüsin tema repliike ja tegusid nii venekeelses kui ka eestikeelses tekstis. Selleks, et jälgida, kuidas identiteet mõlemas tekstis avaldub, toon näited paralleelselt. Rasvase kirjaga on esile tõstetud olulised tunnused, mis iseloomustavad tegelast ja kannavad edasi tegelase identiteeti. Samuti esitan tõlkija kasutatud strateegiate analüüsi, et uurida, kuidas (ja kas üldse) identiteet tõlkes kajastub.

3.1.1.2. Jaša kõne analüüs

Iseloomulik on Jaša esimene ilmumine näidendis. Autori remargis nii vene kui ka eesti keeles on märgitud, et Jaša läbib lava delikaatselt. See demonstratiivne delikaatsus ja tema püüd väljenduda lugupidavalt avalduvad ka tegelase kõnes (vt tabel 1), mis viitab soovile esitleda end kui kõrgemasse sotsiaalsesse klassi kuuluvat isikut. Seejuures on märkimisväärne tema sõnaline viisakus, mis väljendub viisakuspartikli *-c* kasutamises, mis ei olnud omane talurahvale.

Sarnane viisakuspartikli *-c* kasutus ilmneb ka järgmises näites (vt tabel 1): *Да-с* kui viisakas 'jah' viitab selles näites püüule kõlada galantselt ja viisakalt, olles seega üks kõrgema, mitte-talurahvaliku klassi keelelisi tunnuseid. See tehtud viisakus on vastuolus Jaša lausungi sisuga, mis sisuliselt alandab Dunjašat. Seega on tegu paradoksiga: väliselt Jaša püüab järgida kõrgklassi etiketireegleid, ent sisuliselt hoopis rikub neid. Viisakus ja etiketist kinnipidamine, teise inimese solvamisest hoidumine oli kõrgest, mittetalupoegade klassist pärit inimese üks põhilisi käitumisnorme. Püüdes oma kõnet pehmendada ja sel viisil oma päritolust kõrgemale tõusta, rikub Jaša alateadlikult just neid käitumisnorme, mida järgib see ühiskonnakiht, kellega ta soovib sarnaneda.

Tõlkevõrdlusest ilmneb, et eestikeelses variandis kaob see delikaatsusele viitav nüanss, mistõttu Jaša repliik omandab neutraalsema tooni. Seda võib seletada grammatilise vaste puudumisega eesti keeles, mille tulemusel kaob eestikeelses repliigis viide delikaatsusele. Sellises kontekstis võib Ernst Raudsepa kasutatud tõlkestrateegiaks pidada väljajätmist, mis vähendab originaalteksti sotsiolingvistilist täpsust ning muudab tegelase eneserepresentatsiooni vähem tähenduslikuks. Lisaks sellele asendab *da-c* eesti tõlkes neutraalne *ja-ah*, mis võib viidata väljajätvale tõlkestrateegiale.

Tabel 1. Võrdlustabel 1. «*Вишневый сад*» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
Тут можно пройти-с?	254	Tohib siit läbi minna?	242
Да-с... По-моему, так...	273	Ja-ah... minu arvates on niiviisi...	255

Ilmekaks näiteks Jaša madalast päritolust on ka sidesõna *ежели* 'kui' kasutamine (vt tabel

2), mis selgelt seob teda madalama sotsiaalse kihiga. Ožegovi (1949) sõnaraamatust saab leida viite, et juba 20. sajandi esimesel poolel peeti seda sõna argikeelseks (vene k *просторечие*) ja vananenuks. Kuigi sõnaraamat ilmus 1949. aastal, võib oletada, et juba näidendi ilmumise ajal (1903–1904) oli *ежели* vananenud ja lihtrahvalik vorm. Selle sidesõna madalat staatust kinnitab ka asjaolu, et ei Gajev ega Ranevskaja – kes mõlemad kuuluvad aadelkonda – ei kasuta seda sidesõna kordagi; nende kõnes esineb ainult neutraalne ja normatiivne *если* 'kui'. Lihtrahvalikku, markeeritud *ежели* asendab tõlkes normatiivne *kui*, mis viib Jaša talupoja identiteedi kaotamisele.

Nii *должна себя помнить* (eesti k 'peab ennast mäletama') kui ka *я больше всего не люблю, ежели девушка дурного поведения* (eesti k 'mulle ei meeldi üldse, kui tüdruk on lodevate elukommetega') puhul arendab tõlkija edasi fraasi tähendust, kasutades asendamist. Väljendi *ei salli* kasutamine muudab Jaša kõne veelgi kriitilisemaks ja teravaks, tugevdades tema moraliseerivat hoiakut. Siiski ei muuda see silmakirjalikku iseloomu, kuna vastuolu tema kõnes väljendatud väärtuste ning tegeliku käitumise vahel on ikka tajutav.

Tabel 2. Võrdlustabel 2. «Вишневый сад» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
Конечно, каждая девушка должна себя помнить, и я больше всего не люблю, ежели девушка дурного поведения.	273	Muidugi, iga tüdruk peab teadma, mis paslik on, mitte ma ei salli, kui tüdruk on lodevate elukommetega.	255
Да-с... По-моему, так: ежели девушка кого любит, то она, значит, безнравственная.	273	Ja-ah... minu arvates on niiviisi: kui tüdruk kedagi armastab, siis on ta järelkult kõlvatu.	255

Jaša demonstratiivne mitmuse vormi teise isiku (*Теie, Вы*) kasutamine suhtluses Dunjašaga (vt tabel 3) näitab tema eesmärki luua vestluspartneriga distantsi. Vene ja eesti keele kõneetikeeti sarnasus võimaldab seda tegelaskõne eripära sõnasõnaliselt tõlkida ilma tähenduse kadumiseta. Sõna *зоснода* kasutamine Ljubov Andrejevna, Gajevi ja Lopahhini suhtes rõhutab Jaša ja Dunjaša madalat päritolu ning nende sotsiaalset ja materiaalset sõltuvust neist tegelastest. See, et Jaša kardab, et tema suhe teise teenijaga võib härrastele avalikuks saada, näitab tema hirmu härraste ning karistuse ees ning võib viidata nii tema

alluvale positsioonile kui ka võltskomblusele, püüdes järgida aadelkonna etiketti. Veel üheks võimalikuks tõlgenduseks, miks Jaša ei soovi, et teda nähakse Dunjašaga, on see, et ta püüab võita Ljubov Andrejevna südame. Seda kinnitab ka hiljem käsitletav romanss, mis viitab Jaša lootusele, et Ljubov Andrejevna näeb kunagi temas võrdset.

Jaša käitumises peegelduvad pretensioonid ja soov esitada end haritud inimesena, sealhulgas prantsuse keele kõnelejana. Siiski viitab Tšehhov, kasutades kirillitsat prantsuskeelse fraasi puhul, sellele, et Jaša ei valda prantsuse keelt ja lausub neid sõnu tugeva vene aktsendiga. Seda kontrasti võib võrrelda Ranevskaja repliikidega, mis on kirjutatud ladina tähtedega ja mis viitab tema heale prantsuse keele oskusele. Ernst Raudsepp, tõlkides *Вив ля Франс* kalkeerib seda kirjalpilti, mis aitab kaasa originaaltähenduse säilitamisele.

Võrreldes Jašat teiste aadlipäritolu tegelastega näidendis, on näha, et talle on iseloomulik tundetus, julmus ja emotsionaalne distantseeritus teistest inimestest. Jaša kõnet iseloomustab ka argikeelsus ja vulgaarsus (nt *закатим, только нас и видели* – vrd eesti k *paneme ajama nii, et tulejutt taga*) (vt tabel 3), mis veelgi rõhutab tema sotsiaalset ebakohasust. Ožegovi (1949) sõnaraamatu järgi *закатить* tähendusega *’устроить, сделать’* (eesti k ‘korraldama, tegema midagi’) on selgelt argikeelne ja Kuznetsovi (2000) järgi tähenduses *’уехать’* (eesti k ‘ära sõitma’) on kõnekeelne. Ernst Raudsepp on tõlkimisel kasutanud verbikeskset püsiühendit *ajama panema*, mis on kõnekäänd (Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna veebileht). Argikeelse sõna tõlkimine fraseologismiga annab võimaluse edasi anda kõnekeelsust, kuid lisab sihtkeelele ja -kultuurile omase nüansi. Seega võib teha järelduse, et kasutatud strateegiaks on asendamine.

Tegelaskõne argikeelsust püüab Raudsepp edasi anda ka sõnade lisamise ja nende redutseerimisega, nt *Mis seal’s nutta?* on lisatud ja redutseeritud sõna *siis*. Ei Ranevskaja ega Gajevi kõnes sellist reduktsiooni ei leia, mis võib viidata sellele, et tõlkija kasutab seda, et tugevdada Jaša talurahvalikku päritolu.

Tabel 3. Võrdlustabel 3. «*Вишневый сад*» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
Приятно выкурить сигару на	273	Mõnus on värske õhu käes sigarit	255

<p>чистом воздухе... Сюда идут... Это господа... Идите домой, будто ходили на реку купаться, идите этой дорожкой, а то встретятся и подумают про меня, будто я с вами на свидании. Терпеть этого не могу.</p>		<p>suitsetada... Keegi tuleb... Need on härased... Minge koju, nagu oleksite käinud jões suplemas, minge seda teerada mööda, muidu nähakse ja mõeldakse minust, nagu oleks mul teiega kohtamine olnud. Seda ma ei või sallida</p>	
<p>Что ж плакать? Через шесть дней я опять в Париже. Завтра сядем в купе и закатим, только нас и видели. Даже как-то не верится. Вив ла Франс!.. Здесь не по мне, не могу жить... ничего не подделаешь. Насмотреля на невежество — будет с меня. Что ж плакать? Ведите себя прилично, тогда не будете плакать.</p>	<p>311</p>	<p>Mis seal's nutta? Kuue päeva pärast olen jälle Pariisis. Homme istume kiirrongi ja paneme ajama nii, et tulejutt taga. Ei tahaks nagu uskudagi. Viiv lafranss!... Siin mulle ei meeldi, ma ei saa elada... pole midagi parata. Sai seda harimatust nähtud – minule aitab. Mis seal's nutta? Käituge kombekalt, siis pole vaja nutta.</p>	<p>280</p>

Jaša karm suhtlus teistega ei avaldu ainult tema dialoogides Dunjašaga. Näiteks väljendab ta soovi, et teenija Firss sureks rutem (vt tabel 4), mis on tugevas kontrastis viisakate, lugupidavate ja kohati nii Ranevskaja kui ka tema tütarde isegi hellade pöördumistega Firssi poole (vrd „Aitäh sulle, Firss, aitäh, taadike. Mul on nii hea meel, et sa veel elad“ (Tšehhov, 1983, lk 243)). Antud juhul võib rääkida identiteedi avaldumisest negatiivsete omaduste ning etiketireeglite eitamise kaudu. Nii vene kui ka eesti keeles on verbid *maha kärvama* ja *подохнуть* kõnekeelsed ja vulgaarsed ning venekeelse verbi asendamine on õigustatud, kuna see tagab tähenduse ja aitab tegelase identiteeti edasi anda.

Silmatorikav on Jaša sinatamine, mis näitab tema suhtumist Firssi: ta näeb teda kas võrdse või alamana. Eesti ning vene kultuurides eksisteerivad viisakusenormid aitavad tõlkijal kasutada otsetõlget originaali keele eripära säilitamiseks ning selle tulemus peegeldab tegelase identiteeti.

Aadelkonna seas lugupidamine oma vanemate ja vanemate sugulaste vastu oli oluline (Šokareva, 2023). Negatiivseid kommentaare vanemate pereliikmete kohta peeti ebaviisakaks. Tähelepanuväärne on Jaša suhtumine oma emasse, mis on selgelt negatiivne (vt tabel 4) ja tuleb eriti esile võrreldes Varja hellitava suhtumisega Ranevskajasse. Nii ütleb Varja ema kohta *mammake*, mis viitab tema etiketinormide järgimisele ning

kõrgemale sotsiaalsele identiteedile. Oma ema kohta kasutab Jaša väljendit *Бог с ней совсем* (eesti k 'Jumal temaga'; 'tühi temaga'), mille tõlkija asendab kõnekäänuga *Issanda karistus* (Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna veebileht).

Lõppstseenis torkab silma Jaša üleolev suhtumine teistesse inimestesse (vt tabel 4). Viisakuspartikli puudumine pöördumisel Lopahhini poole viitab austuse puudumisele vestluspartneri vastu. Jaša teeb Lopahhinile selgeks, et tal on madal arvamus endiste omanikega hüvasti jätma tulnud talupoegadest ning distantseerub neist, püüdes neid halvustada. Ülaltoodud näited toovad esile Jaša püüdlusi identifitseerida ennast kõrgema ühiskonnakihiga. Tõlkestrateegia kasutamise puhul on tegu asendamisega.

Isanime tõlkimisel kasutab tõlkija otsetõlget, et säilitada vene kultuuri eripära.

Tabel 4. Võrdlustabel 4. «Вишневый сад» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
<p>(Контекст) Варя Яше: Твоя мать пришла из деревни, со вчерашнего дня сидит в людской, хочет повидаться. Бог с ней совсем! Очень нужно. Могла бы и завтра прийти.</p> <p>(Контекст) Варя о своей маме: Мамочка такая же, как была, нисколько не изменилась.</p>	265- 266	<p>(Контекст) Varja Jašale: Sinu ema tuli külast, istub eilsest saadik peretoas, tahab sind näha...</p> <p>Issanda karistus! Õige mul teda tarvis. Oleks võinud ka homme tulla.</p> <p>(Контекст) Varja oma emast rääkides: Mamma on ikka samasugune, nagu oli, pole põrmugi muutunud.</p>	249
Надоел ты, дед. Хоть бы ты поскорее подох.	297	Ära oled tüüdinud, papi. Võiksid juba rutem maha kärvata.	271
Простой народ прощаться пришел. Я такого мнения, Ермолай Алексич: народ добрый, но мало понимает.	306	Lihtrahvas tuli jumalaga jätma. Mina arvan nii, Jermolai Alekseitš, et rahvas on hea, aga ei jaga midagi.	277

Eraldi tuleb välja tuua ja analüüsida romansse, mis pakuvad Jašale huvi (vt tabel 5). Nende inimeste seltskonnas, kelle päritolu on sarnane Jaša omaga, näitab ta armastust madalstiili romansside vastu, samas aadlite seltskonnas laulab ta kõrgstiili romansse. Nii kostavad näidendis romansi «Спрятался месяц за тучку» (eesti k 'Kuu peitis end pilve taha') sõnad «Что мне до шумного света, что мне друзья и враги...» (eesti k 'Ei hooli ma

lärmakast maailmast, ei hooli sõpradest ega vaenlastest’), mida peeti Tšehhovi-aegsel Venemaal nn julmaks romansiks, mustlasromansiks (Janitskaja, 2011).

Julm romanss, mis tekkis vaesemate linnakodanike (vene k *мещане*) seas, kes staatuse poolest asusid talupoegadest vaid veidi kõrgemal, kuid olid madalamad kaupmeeste klassist, levis laialdaselt talupoegade seas, kes elasid külades. Julma romansi populaarsus põhineb sarnasusel rahvalaulutraditsioonidega, lihtsal süžeel ning sellel, et need laulud üldiselt sattusid odavatesse laulukogumikesse. (Kostjuhhi, 1998) See, et Jaša laulab seda kaasa, võib viidata tema madalale sotsiaalsele staatusele.

Stseenis Ljubov Andrejevna Ranevskajaga laulab Jaša kõrget linnaromanssi «*Поймешь ли ты души моей волнение*» (eesti k 'Kas mõistad sa mu hinge muret'), mis, nagu Janitskaja (2011) kirjutab, oli aadliseisusest haritlaste seas populaarne.

Raudsepa tõlkes kasutatud luuleridu ma ei leidnud ei eesti ega saksa keeles. Seega võib oletada, et Ernst Raudsepp asendas need laulud omaloodud luuletustega, jälgides originaallaulude rütmi ning jättes riimi. Rääkides identiteedimarkeritest, võib väita, et selle tõlke puhul kaovad tekstis kultuurilised konnotatsioonid ja sellega ka tegelase kultuuriline identiteet.

Tabel 5. Võrdlustabel 5. «*Вишневый сад*» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
<i>(Контекст) Епиходов играет на гитаре и поет: «Что мне до шумного света, что мне друзья и враги...» <...> «Было бы сердце согрето жаром взаимной любви...» Яша подпевает.</i>	271	<i>(Kontekst) Jepihhodov mängib kitarri ja laulab: „Mis loeb mul maailma hiilgus, see on kõik tühine põrm” <...> „Ihkan vaid armu ja õndust, mida ei kustuta surm...”</i> Jaša laulab kaasa.	254
«Поймешь ли ты души моей волнение...»	299	„Kas mõistad sa mu hinge igatsusi...”	273

Kokkuvõttes, tõlkides Jaša repliike kasutab Ernst Raudsepp enamasti kodustavat strateegiat, nimelt asendamist (kokku seitse korda) ning väljajätmist (kokku kaks korda).

Võõrastavatest strateegiatest kasutab Raudsepp vaid otsetõlget (kolm korda), lisamist (üks kord) ning kalkeerimist (üks kord).

Seega võib väita, et Jaša kõne tõlkimisel kaovad tema identiteedimarkerid ning tema kultuuriline identiteet on nõrgalt määratletud.

3.1.2. Dunjaša

3.1.2.1. Dunjaša kirjeldus

Dunjaša, Fjodor Kozodojevi tütar, on üks Tšehhovi „Kirsiaia” tegelastest, kelle roll võimaldab jälgida kultuurilise identiteedi nihkumist. Tema tegelaskuju kehastab sügavat identiteedi ambivalentisust – ta on pärit talurahva seast, kuid matkides mõisapreili käitumist ja keelekasutust püüab ta näidata ennast kui kõrgemasse sotsiaalsesse klassi kuuluvat isikut. See püüd iseloomustab teda kui muutuvat tegelast. Dunjaša maneeritsemine ja püüd esitada end kui peenetundelist mõisapreilit on otseses vastuolus talle määratud klassilise identiteediga. See tuleb esile stseenis, kus Lopahhin manitseb teda oma päritolu mitte unustada ja kriitiliselt hindab tema püüdlusi näidata ennast mõisapreilina (Tšehhov, 2023, lk 248). Sotsiaalse identiteedi ja käitumise vahelise vastuolu kaudu viitab Tšehhov sellele, kuidas tegelane rikub oma ajastu käitumisnorme. 19. ja 20. sajandi Venemaa ühiskonnas olid mõisapreili ja talutüdruku kujundid vastandlikud: esimese puhul oodati peenetundelisust, teise puhul aga tugevat iseloomu. Dunjaša soov murda sellest stereotüüpselt talutüdruku rollist välja asetub laiemasse diskursusesse ühiskondlikest ootustest ja klassipiiridest.

3.1.2.2. Dunjaša kõne analüüs

Dunjaša talurahvalik päritolu on esitatud originaaltekstis nii implitsiitselt, – näiteks viidetega nagu „Fjodor Kozodojevi tütar“ (Tšehhov, 1983, lk 242), mis eeldavad kultuurilise ja sotsiaalse konteksti tundmist, kui ka eksplitsiitselt, näiteks episoodis, kus Dunjaša kõneleb oma tööle asumisest. Seetõttu on oluline analüüsida nii tõlkestrateegiaid kui ka originaal- ja tõlketekstis tekstisiseseid markereid, mis aitavad kaasa Dunjaša identiteedi peegeldamisele.

Allpool keskendun tõlkestrateegiatele, mida Raudsepp on kasutanud Dunjaša tausta ning sellega seotud stiililiste ja kultuuriliste nüansside vahendamisel eesti keelde. Tabelis 6 on esitatud valik repliike, mis on seotud Dunjaša päritoluga. Näiteks põhineb Dunjaša enesetutvustus otsetõlkel, mis ei edasta ega seleta sotsiokultuurilist konteksti; sellest tulenevalt võib väita, et tegelase identiteet jääb varjatuks. Seevastu Dunjaša lapsepõlve kirjeldus on tõlkes edasi antud asendamise kaudu, mis säilitab originaali sisulise tähenduse ning peegeldab edukamalt tegelase tausta.

Tabel 6. Võrdlustabel 6. «Вишневый сад» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
Дуняша, Федора Козодоева дочь.	254	Dunjaša, Fjodor Kozodojevi tütar	242
Меня еще девочкой взяли к господам...	273	Plikast peast võeti mind sakste juurde...	255

Dunjaša kõnes on ilmne soov tunduda peenem, haritum ja haavatavam kui tema sotsiaalne positsioon võimaldaks. Tabelis 7 esitatud katkendites avaldab ta mitte ainult keelelist võõrdumist oma päritolust, vaid ka soovivat identiteeti. Fraasid nagu *käedki valged nagu preilil* ja *suursuguseks muutunud* kannavad endas mitte ainult hüperbooli, vaid ka loovad koomilist identiteedikonflikti. Tegelane kasutab tundelisi väljendeid, mis iseloomustavad pigem kõrgklassist preilit kui endist talutüdrukut. Tema sõnavara on afektiivne, täis liialdatud tundesõnu (*pelgan, õrnukeseks muutunud, närvid*), mis matkivad mõisapreili tundlikkust, kuid nende üledramatiseeritud kasutus loob pigem paroodilise efekti, mis paljastab tema tõelise päritolu ja kultuurilise mittekuuluvuse. Nende tõlkimisel kasutab Ernst Raudsepp keelelist asendamist, mis tagab Dunjaša identiteedi säilitamise.

Tabelites 6 ja 7 toodud tsitaat „Plikast peast võeti mind sakste juurde, lihtsast elust olen nüüd võõrdunud, käedki on valged nagu preilil. Õrnukeseks olen muutunud, kangesti tundeliseks ja suursuguseks, kõike ma pelgan...” (Tšehhov, 1983, lk 255) illustreerib selgelt, kuidas Dunjaša kujundab enda uut, soovitud identiteeti. Ta näitab teadlikult eemaldumist oma algsest, „lihtsast elust“ ning seostab oma füüsilised ja psühholoogilised omadused – valged käed, õrnuse, tundelisuse – kõrgklassist naise ideaaliga. Selline eneserepresentatsioon väljendub keeleliselt, mille kaudu ta püüab ennast positsioneerida kõrgema sotsiaalse staatuse kandjana, isegi kui tegelikkuses see muutus toleaeskes ühiskonnas ei olnud reaalne. Siiski sellele, et tema püüdlused ei ole täiesti märkamatud, viitab ka stseen, kus Jepihhodov pöörduv tema kui *Avdotja Fjodorovna* poole (Tšehhov, 1983, lk 273), mis võib viidata sellele, et vähemalt osaliselt tajutakse teda kui mitte talutüdrukut. Raudsepp säilitab seda eesnime ja isanime konstruktsiooni.

Jašat teietades püüab Dunjaša luua temaga distantsi, suhtub temasse lugupidevalt ja flirdib.

Tähelepanuväärne on ka tema suhtumine Jašasse kui haritud inimesse, mis näitab Dunjaša harimatust ning teadmiste pinnapealsust. Samas püüab ta oma teadmisi seltskonnas teistele näidata, nt stseenis, kus Dunjaša osutab Jepihhodovi eksimusele kitarri ja mandoliini erinevusest. Selle stseeni tõlkimisel kasutab Ernst Raudsepp otsetõlget.

Kuna sarnase helipildiga hüüdsõnad võivad erinevates keeltes ja laiemalt kultuurides omada erinevat tähendust, tasub vaadata, kuidas see ilmneb tegelaskõnes originaal- ja tõlketekstis. Hüüdsõna *Ax!* (eesti k 'Ah!') puhul, mis on omane nii eesti kui ka vene keelele, on tegu otsetõlkega. Eesti keele seletava sõnaraamatu (2009) järgi rõhutab või väljendab see hüüdsõna rõõmu, üllatust, igatsust, tüdimist, rahulolematust ja ka konstateerimist. Vene keeles Ožegovi (1949) sõnaraamatu järgi see hüüdsõna omab samasuguseid funktsioone. Seega selle hüüdsõna tõlkimisel tähendus jääb samaks ning selle kasutamine võimaldab näidata Dunjašat kui peenetundelist naist.

Lisaks sellele kasutab Raudsepp nii nagu Jaša kõne tõlkimisel sõna *siis* lisamist ja redutseerimist, mis aitab luua Dunjaša kõne ja käitumise kontrasti. Dunjaša mõisapreilile omane ärevusest tekkinud jahedustunne ja talurahvale omane sõnade redutseerimine näitab identiteedi nihet.

Tabel 7. Võrdlustabel 7. «Вишневый сад» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
...Я теперь отвыкла от простой жизни , и вот руки белые-белые, как у барышни . Нежная стала, такая деликатная, благородная, всего боюсь... <...> И если вы, Яша , обманите меня, то я не знаю, что будет с моими нервами .	273	... Lihtsast elust olen nüüd võõrdunud, käedki on valged nagu preilil. Õrnukeseks olen muutunud, kangesti tundeliseks ja suursuguseks, kõike ma pelgan... <...> Kui teie, Jaša , peaksite mind petma, siis ma ei tea kohe, mis minu närvidest saab .	255
Руки трясутся. Я в обморок упаду. Что ж это со мной... похолодела вся. (<i>В волнении</i>) Я сейчас упаду... Ах, упаду!	248-250	Käed värisevad. Ma minestan kohe ära. Tulevad! Mis see's minuga on... läksin üleni külmaks. (<i>Ärevuses</i>) Ma kukun kohe maha... Ah, kukun!	238-239
Это гитара, а не мандолина.	271	See pole mandoliin, see on kitarr.	254

Я страстно полюбила вас, вы образованный , можете обо всем рассуждать.	273	Ma olen teisse hullupööra armunud – te olete haritud , oskate iga asja kohta mõtteid avaldada.	255
...А теперь оставьте меня в покое. Теперь я мечтаю.	300	...Aga nüüd jätke mind rahule. Ma unistan.	273
<i>Епиходов Дуняше: Вы, Авдотья Федоровна, не желаете меня видеть...</i>	300	<i>Avdotja Fjodorovna, te ei taha mind näha...</i>	273

Dunjaša avaldab oma identiteeti mitte üksnes sõnaliselt, vaid ka kehakeele ja riietuse kaudu. Nagu selgub tabelist 7, mängib füüsiline seisund – näiteks värisemine, minestamine, külmatunne – olulist rolli tema katsetes kehastada tundelist ja „nõrka“ kõrgklassi naise kujundit. Dunjaša füüsiline seisund kajastub mitte ainult tema repliikides, vaid ka käitumises (vt tabel 8): ta puuderdab ennast ja mängib lehvikuga. Selliste käitumuslike markerite kaudu püüab Dunjaša näidata end kõrgema klassi esindajana. Näiteks puuderdamine ja lehviku kasutamine (samuti sellega kaasnev etikett) on tõlkes edasi antud otsetõlkena, mis säilitab küll tegevuse sisulise tähenduse, kuid ei anna edasi täielikult selle kultuurilist tähendust. Siinkohal on oluline märkida, et puuderdamine kui ilurituaal toimus Venemaal sotsiaalse staatuse ja kuuluvuse markerina – puuderdamine oli tihedalt seotud Prantsuse moe mõjuga Vene aristokraatiale (Petšeikin, 2016).

Lisaks kõnele ja käitumisele viitas sotsiaalsele päritolule ka kindel riietus. Näiteks oli Dunjaša üheks rõivaelemendiks peleriin (vene k *тальяма*). Sõnaveebi (n.d.) andmetel tähistab *peleriin* küünarnukkideni ulatuvat, keebitaolist õlakatet, mis võib olla ka osa üleriidest. Originaalis kasutatud sõna *тальяма* viitab 19. sajandi teisel poolel kergele, tavaliselt vööni ulatuvale õlakattele, mida iseloomustab väike püstkrae ja paeltega kinnitus (Belovinski, 2007, lk 672). Samuti on oluline eristada *пелерина* tähendust vene kultuurikontekstis: tegemist oli sageli vormiriietuse osaks olnud õlakattega, mis võrreldes *тальяма*-ga oli lühem, seda kandsid näiteks internaatkoolide või gümnaasiumide õpilased, ja mis kattis rindkere (Belovinski, 2007, lk 473). Dunjaša repliik: „Ainult enne tooge mu peleriin... siin on natuke jahe...” (Tšehhov, 1983, lk 254) kõlab koomiliselt ning pigem preili kui teenija palvena. Tema kõnekasutus on selges kontrastis teenijate tavapärase otsekoheusega. Seeläbi markeerib ta keele kaudu enda erinevust ja soovivat identiteeti. Riietuselemendi tõlkimisel kasutab Raudsepp asendust, mis ei edasta täielikult originaalsõna tähendust ja vene kultuurile omast konteksti.

Tabel 8. Võrdlustabel 8. «Вишневый сад» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
<i>Глядится в зеркало и пудрится.</i>	271	<i>Vaatab end väikesest peeglist ja puuderdab.</i>	253
<i>Играет веером.</i>	300	<i>Mängib lehvikuga.</i>	273
...Только для начала принесите мне мою тальмочку... Она около шкафа... тут немножко сыро...	272	...Ainult enne tooge mu peleriin... See on kapi kõrval... siin on natuke jahe...	254

Veel üheks Dunjaša identiteedi näitajaks võib pidada asjaolu, et ta ei ole – nagu suur osa talurahvastki – kunagi välismaal käinud (vt tabel 9). Tema hinnang, et välismaal käimine on õnn, näib peegeldavat tema unistusi ja soovi sinna kunagi sattuda. Tõlkides lisab Raudsepp madalstiili sõna *mäherdune*, mis teeb Dunjaša talurahva identiteeti veel nähtavamaks selle sõna kasutuse kaudu ja lisaks ka tugevdab Dunjaša imetlust reisimisest.

Tabel 9. Võrdlustabel 9. «Вишневый сад» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
Всё-таки счастье побывать за границей.	271	Mäherdune õnn on ikkagi käia väljamaal.	254

Tähelepanuväärne on, et tõlkija kasutab leksikaalseid asendusi (vt tabel 10), mis aitavad kaasa uute tähendusnüansside tekkimisele Dunjaša identiteedis, kuid puuduvad originaaltekstis. Näiteks kasutab Raudsepp tegusõna *tögama*, millel on Sõnaveebi (n.d.) järgi murdeline päritolu, kuid see on tänapäeval jõudnud üldkeelde. Kuna seda sõna ei leidu 1918. aasta „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus” (Eesti Keele Instituudi veebileht), võib järeldada, et Tšehhovi ajal peeti Eestis seda sõna veel murdesõnaks. Sellega rõhutab Ernst Raudsepp Dunjaša kõne eristumist kirjakeelest. Algupärasest vene tekstis esineb aga normatiivne sõna – *дразнить* ‘kiusama’. Leian, et eestikeelne tõlkevariant võimaldab Dunjaša ebakindlat identiteeti paremini kajastada kui venekeelne verb.

Dunjaša kõnekeelset väljenduslaadi tugevdab eestikeelses tekstis fraseologismi *hunnik õnnetust* kasutamine. Originaalis kasutab tegelane väljendit *двадцать два несчастья* (eesti

k 'kaksikümme kaks õnnetust') – muudetud fraseologismi, mis viitab tuntud väljendile *тридцать три несчастья* (eesti k 'kolmkümme kolm õnnetust'), mida traditsiooniliselt kasutatakse ebaeduka inimese kohta (Ožegov, 1949). Selle elemendi kõrvalejätmine tõlkimisel kaotab tegelaskõnes sisalduva mängulisuse, muutes tema tegelaskuju lihtsamaks ja vähem huvitavaks.

Tabel 10. Võrdlustabel 10. «*Вишневый сад*» – „Kirsiaed“

Venekeelne tekst	Lk vk	Eestikeelne tekst	Lk ek
Его так и дразнят у нас: двадцать два несчастья...	249	Meil tõgataks egi teda: hunnik õnnetust ...	238
Я страстно полюбила вас...	273	Ma olen teisse hullupööra armunud...	255

Kokkuvõtteks võib öelda, et Dunjaša repliikide tõlkimise puhul eelistab Ernst Raudsepp võõrastavat tõlkestrateegiat: ta kasutab otsetõlget neli korda, kaks korda lisamist ja ühe korra säilitamist.

Kodustavatest strateegiatest Dunjaša puhul on tegu asendamise (kokku neli korda) ja väljajätmisega (kokku üks kord).

Need tõlkestrateegiad viitavad Raudsepa soovile rõhutada Dunjaša talurahvalikku päritolu, suurendades tema identiteedi väljendamist kõnes võrreldes originaaltekstiga.

3.2. Arutelu ja järeldused

Stuart Halli (1990) lähenemine kultuurilisele identiteedile näitab, et see seisneb grupi väärtuste, normide, suhtlemis- ja käitumismustrite ja keele omaksvõtmises. Töö teooriale ja analüüsitulemustele tuginedes leian, et A. Tšehhovi ”Kirsiaia” tegelaste Jaša ja Dunjaša identiteet väljendub selgelt käitumises, riietuses ja keelekasutuses ning sellele viitavad mitmesugused kõnemarkerid nagu hääldus, sõnavara, fraseologismid ja grammatika. Analüüsist ilmnes, et Jaša puhul kaovad tõlkes mitmed tema identiteeti väljendavad keelelised aspektid, mis osutavad tema talurahvalikule päritolule ning püüule näidata end kõrgemas klassi kuuluva isikuna. Seetõttu jääb tema kultuuriline identiteet tõlkes võrreldes originaaltekstiga ebaselgemaks ja vähem määratletuks.

Dunjaša keelekasutuse tõlkeanalüüs näitas seevastu, et Ernst Raudsepp on kasutanud

strateegiaid, mis tugevdavad tegelase keelekasutuses tema talurahvalikku päritolu.

Seega näitavad töö tulemused Ernst Raudsepa kasutatud strateegiate ambivalentst: tõlketekstis kombineeruvad Venuti (2008, lk 15) kirjeldatud kodustav ja võõrastav tõlkestrateegiad. Erinevate tegelaste puhul Ernst Raudsepp nii säilitab kui ka nihutab nende kultuurilist identiteeti. Mõlema tegelase kohta võib siiski töö tulemuste põhjal järeldada, et osa Venemaale omasest kultuurikontekstist kaob tõlkes, mis viitab laiemale probleemile kultuuriliste tähenduste ülekandes tõlkesse.

Vastavalt Peeter Toropi (2000, lk 20–21) käsitlusele on tõlge uus kultuuriline konstrukt, mis esindab erinevaid kultuure. Selle määratluse valguses võib järeldada, et Ernst Raudsepa tõlge ühendab endas nii eesti kui ka vene kultuurilisi elemente, mis avalduvad eeskätt tegelaste keelekasutuses – näiteks vana- ja murdesõnade kasutamises. Leian, et töö tulemused näitavad, et kahe sajandi jooksul toimunud keele- ja kultuurimuutused raskendavad tänapäeval teoseaegse konteksti mõistmist ja originaal- ja tõlketeksti eripärade seletamist. Seetõttu on selle taipamiseks vajalik sügavam mõistmine teose loomise aegsest sotsiaalkultuurilisest taustast.

Piiranguks võib pidada asjaolu, et teiste näidendi tegelaste keelekasutust seoses nende identiteediga ei ole veel uuritud, seega tulevaste uuringute tulemused võivad tervikpilti muuta. Edasiseks uurimistöök võiks olla Ranevskaja ja Lopahhini keelekasutuse analüüs. Mõlemad tegelased kuuluvad kõrgemasse sotsiaalsesse klassi ning erinevalt Jašast ja Dunjašast ei püüa nad oma identiteeti muuta, vaid aktsepteerivad oma päritolu ja sotsiaalset kuuluvust. Kuigi nad mõtisklevad oma mineviku üle, ei väljenda nad soovi muutusteks. Nende keelekasutuse võrdlus Jaša ja Dunjaša kõnega võiks anda sügavama ülevaate sellest, kuidas sotsiaalkultuuriline taust ja identiteet avalduvad keeles ning kuidas need säilivad või kaovad tõlkes.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö eesmärk oli välja selgitada, milles ja mis viisil avaldub tegelaste kultuuriline identiteet nende kõnes vene keeles ning kuidas tõlgitakse eesti keelde tegelaste identiteedi keelelisi ja kultuurilisi aspekte. Tööst selgus, kuidas avaldub keeleliselt kultuuriline identiteet kahe tegelase näitel, kuidas nende identiteedi aspekte on arvestatud ja tõlkes edasi antud, ja millised on väljakutsed 20. sajandi Vene kultuurilise konteksti tõlkimisel. Seega saavutasin püstitatud eesmärgi ja leidsin vastused uurimusküsimustele. Bakalaureusetöö aitab kajastada kultuurilise enesemääratluse teema analüüsi ilukirjanduses.

Teoreetilises osas andsin ülevaate kultuuri ja identiteedi uuringutest, käsitlesin keele rolli identiteedi väljendamisel ja tõlkimise ülesandeid ja strateegiaid. See võimaldas luua tervikpildi keele, kultuuri ja identiteedi seostest ja lähenemisviisidest ja probleemsetest punktidest nende tõlkimisel.

Kvalitatiivse meetodina kasutasin diskursusanalüüsi, mis võimaldas analüüsida tegelaste keelekasutust kui sotsiaalset praktikat seoses kultuuriga. Uurimusega selgus, et tõlkija kasutas nii kodustavat kui ka võõrastavat tõlkestrateegiat, mis omakorda nii säilitab kui ka nihutab tegelaste kultuurilist identiteeti. Leidsin, et mõned identiteedi aspektid on tõlkimisel läinud sotsiaalsete ja kultuuriliste erinevuste tõttu kaduma.

Tulemuste põhjal järeldasin, et Ernst Raudsepp kombineeris kaht tõlkestrateegiat, mis nii säilitavad kui ka muudavad tegelaste identiteedi väljendamist. Töö tulemused näitasid, et tõlkimisel läheb kaduma Venemaale omane kultuuriline kontekst ja seda omamoodi asendab Eestile omane kontekst, luues tõlketekstis kahe kultuuri sümbioosi. Tulemustele tuginedes võib eeldada, et teiste tegelaste keelekasutuses on identiteet samuti selgelt väljendatud.

Lähtuvalt uurimuse piirangutest tuleks uurida ka teiste tegelaste keelekasutust, et luua tervikpilt kultuurilise identiteedi väljendamisest keeles 20. sajandi alguse Venemaa kontekstis ja analüüsida seda eesti tõlkes. See võimaldaks anda parema ülevaate sotsiaalkultuurilise tausta ja identiteedi avaldumisest keeles ning selle kajastamisest tõlkes.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Breakwell, G. M. (2015). *Coping with Threatened Identities*. Psychology Press.
- Breakwell, G. M. (2023). *Identity: Unique and Shared*. SAGE Publications.
- Côté, J. E., & Levine, C. G. (2016). *Identity formation, youth, and development: A simplified approach*. Psychology Press.
- Eesti Keele Instituut. (n.d.). *Sõnaveeb*. <https://sonaveeb.ee/> (viimati vaadatud 18.04.2025).
- Eesti Keele Instituut. (n.d.). *ÕS 1918. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" kommenteeritud väljaanne*. <https://arhiiv.eki.ee/dict/qs1918/index.cgi?Q=t%C3%B6gama&F=M> (viimati vaadatud 15.05.2025).
- Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond. (n.d.). *Kõnekäänud & fraseologismid*. <https://folklore.ee/ceesti-utlused/konekaanud/> (viimati vaadatud 17.04.2025).
- Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Indiana University Press.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. WW Norton & Co.
- Erikson, E. H. (1994). *Identity and the life cycle*. WW Norton & Co.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. Longman.
- Fairclough, N. (1999). *Discourse and Social Change*. Polity Press.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books.
- Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. Anchor.
- Hall, S. (1990). Cultural Identity and Diaspora. *Identity: Community, Culture, Difference* (lk 222–237). Lawrence & Wishart.
- Jakobson, R. (2010). Tõlkimise keelelistest aspektidest. *Acta Semiotica Estica VII* (lk 299–306). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Joseph, J. E. (2004). *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Palgrave Macmillan.

- Nahkur, A. (2007). *Kirjandus realismist postmodernismini: gümnaasiumiõpik*. Koolibri.
- National Theatre. *The Cherry Orchard*. <https://www.nationaltheatre.org.uk/whats-on/the-cherry-orchard/> (viimati vaadatud 25.12.2024).
- Pajupuu, H. (1999). *Kultuurikontekst, dialoog, aeg*.
<https://arhiiv.eki.ee/teemad/kultuur/kontekst/kontekst.html> (viimati vaadatud 01.10.2024).
- Pavlova, A., & Naiditch, L. (2020). Draamateoste tõlkimise teooria ja reaalsus Anton Tšehhovi näidendi „Kirsiaed” mõnede tõlgete analüüsi näitel. *Methis*, 20(25), 110-132. DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v20i25.16570>.
- Raag, R. (2008). *Talurahva keelest riigikeeleks*. Atlex.
- Rannaste, K. & Talviste, K. (2016). *Sõnakunsti jäljed: kirjanduse õpik gümnaasiumile*. Avita.
- Roundabout Theater Company. *The Cherry Orchard*.
<https://www.roundabouttheatre.org/get-tickets/2016-2017-season/the-cherry-orchard/> (viimati vaadatud 25.12.2024).
- SA Ugala Teater. *Kirsiaed*. <https://www.ugala.ee/lavastus/kirsiaed/> (viimati vaadatud 25.09.2024).
- SA Teater Vanemuine. *Kirsiaed*. <https://www.vanemuine.ee/repertuaar/kirsiaed/> (viimati vaadatud 25.09.2024).
- Saussure, Ferdinand. (2017). *Üldkeeleteaduse kursus*. Varrak.
- Sööt, B. (1966). *Kirjandusteooria lühikursus*. Valgus.
- Tajfel, H. (1978). Social categorization, Social Identity, and Social Comparison. *Diffetentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* (lk 61-76). Academic Press.
- Torop, P. (2011). *Tõlge ja kultuur*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tšehhov, A. (1983). *Näidendid*. Eesti Raamat.

Tylor, E. B. (2012/1871). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. Cambridge University Press.

Беловинский, Л. В. (2007). *Иллюстрированный энциклопедический историко-бытовой словарь русского народа. XVIII — начало XIX в.* Эксмо.

Веретенко, В. А. (2013). Домашняя прислуга в дворянских семьях России во второй половине XIX начале XX в. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*, 1(4), 181-191.

Карнович, Е. П. (1991). *Родовые прозвания*. МФИН.

Корелин, А. П. (2011). Сельское хозяйство России на рубеже XIX – начала XX вв. *Пётр Аркадьевич Столыпин: энциклопедия*. РОССПЭН.

Костюхин, Е. А. (1998). Жестокий романс в контексте русской культуры. *Русская литература*, 3, 83–97.

Кузнецов, С. А. (2000). *Большой толковый словарь русского языка*. Норинт.

Лотман, Ю. М. (1994). *Беседы о русской культуре: быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века)*. Искусство.

Марасинова, Е., & Каждан, Т. (1998). *Культура русской усадьбы: очерки русской культуры XIX века*. МГУ.

Ожегов, С.И. (1949). *Словарь русского языка*. ОГИЗ.

Печейкин, А. В. (2016). Пудра не порох. *Военно-исторический журнал*, 6, 76-79.

Чехов, А. П. (2023). *Вишневый сад*. АСТ.

Шокарева, А. (2023). *Дворянская семья: культура общения. Русское столичное дворянство первой половины XIX века*. Новое литературное обозрение.

Яницкая, С. С. (2011). Романсные цитаты и реминисценции в пьесе А. П. Чехова «Вишневый сад». *Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*, 1, 13-17.